

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ

AZƏRBAYCAN DİLLƏR UNİVERSİTETİ

Əlyazması hüququnda

VÜSALƏ ELXAN QIZI AĞABƏYLİ

İNGİLİS DİLİNİN ABŞ VƏ KANADA
VARIANTLARININ FORMALAŞMASINDA
LİNQVOKULTUROLOJİ AMİLLƏRİN ROLU

5708.01 – German dilləri

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi
almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın

AVTOREFERATI

Bakı – 2015

İş Azərbaycan Dillər Universitetinin Linqvokulturologiya kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər: filologiya üzrə elmlər doktoru, professor
Məsməxanım Yusif qızı Qaziyeva

Rəsmi opponentlər: filologiya üzrə elmlər doktoru, professor
Nigar Çingiz qızı Vəliyeva

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Bəylər İslamxan oğlu Hacıyev

Aparıcı təşkilat: Bakı Slavyan Universitetinin İngilis filologiyası
kafedrası

Müdafiə _____ 2015-ci ildə saat _____-da Azərbaycan Dillər Universiteti nəzdində elmlər doktoru və fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim olunan dissertasiyaların müdafiəsini keçirən D.02.081 Dissertasiya Şurasının iclasında keçiriləcəkdir.

Ünvan: AZ 1014, Bakı, Rəşid Behbudov küçəsi, 134.

Dissertasiya ilə Azərbaycan Dillər Universitetinin kitabxanasında tanış olmaq olar.

Avtoreferat _____ 2015-ci ildə göndərilmişdir.

D.02.081 Dissertasiya Şurasının elmi katibi,
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru,
dosent

Sevda Davud qızı Vahabova

İŞİN ÜMUMİ SƏCİYYƏSİ

Mövzunun aktuallığı. Hər hansı bir dilin leksikasının zənginləşməsi prosesi həmin dildə danışan xalqın etnik tarixi inkişafı ilə ayrılmaz vəhdətdə baş verir. Hər iki fenomenin qarşılıqlı inkişafının nəticəsi olaraq, dil, öz növbəsində onu danışan, ondan istifadə edən xalqın mədəniyyətinə təsir edir. Kulturoloji təsirə dilin bütün komponentləri - fonetik sistemi, qrammatik quruluşu, ən çox isə dilin lüğət tərkibi, onun leksik sistemi məruz qalır. Çünki cəmiyyətdə baş verən hər bir yenilik birinci növbədə dilin lüğət tərkibinə öz təsirini göstərir. Lüğət tərkibinin inkişafı eyni zamanda bütünlükdə dilin inkişafı deməkdir.

Dissertasiya işində ingilis dilinin variantları, xüsusilə də, bu dilin Amerika və Kanada variantlarının leksik sistemi, onun formalaşması və zənginləşməsinin üsul və vasitələri tədqiq olunur.

Linqvokulturologiya dilçiliyin yeni bir sahəsidir. Əvvəllər linqvistik və yaxud da ekstralingvistik faktorlar çərçivəsində tədqiq edilən dillər 90-ci illərdən başlayaraq, sosial-kulturoloji aspektdə araşdırılmağa başladı ki, bu da öz növbəsində dil və mədəniyyətin qarşılıqlı şəkildə tədqiqinə yol açdı. Sosial linqvistika dilin sosioloji baxımdan, yəni mühitlə əlaqəsini, xüsusən, onun mövcudluğunun müxtəlif formalarını (dialekt, ədəbi dil) öyrənir. Dil və mədəniyyət probleminin araşdırılması və öyrənilməsi başqa elm sahələrinin də obyektı olsa da, onların spesifik cəhətlərini nəzərə alaraq, sosial-linqvistikanın yeni bir sahəsinin – linqvokulturologiyanın yaranması dil ilə milli mədəniyyətin qarşılıqlı əlaqəsinin üzə çıxarılmasında xüsusi rol oynadı.¹ Digər sahələrdən fərqli olaraq, linqvokulturoloji tədqiqatlar hər şeydən əvvəl, filoloji baxımdan dilin milli-mədəni xüsusiyyətlərini və onların kommunikativ nitqdə oynadığı rolu öyrənir. Linqvokulturoloji amillər həm linqvistik, həm də ekstra-linqvistik amilləri özündə cəmləşdirir.

Tədqiqatın *mövzusunun aktuallığını* şərtləndirən əsas amil odur ki, ingilis dilinin Amerika və Kanada variantlarının formalaşmasında, xüsusi ilə də, bu variantların leksikasının zənginləşməsində linqvokulturoloji amillərin təsiri ayrıca tədqiqat obyektı olmamışdır.

---

¹ Маханькова Н.В. Лингвокультурологические основы содержания современного языкового образования // Вестник Удмуртского университета, 2010, вып. 2., с. 135.

Tədqiqatın obyektini ingilis dilinin Amerika və Kanada variantlarının formalaşması və zənginləşməsi prosesinin tədqiqi təşkil edir.

Tədqiqatın predmetini isə məhz bu prosesə təsir edən linqvokulturoloji amillərin araşdırılması təşkil edir.

Tədqiqatın məqsədi və vəzifələri. Tədqiqatın əsas məqsədi linqvokulturoloji amillərin ingilis dilinin ABŞ və Kanada variantlarının formalaşmasında oynadığı rolu kompleks şəkildə araşdırmaqdır. Bu məqsədə nail olmaq üçün aşağıdakı vəzifələrin yerinə yetirilməsi nəzərdə tutulmuşdur:

İngilis dilinin hər iki variantının formalaşmasında linqvistik amillərin tədqiqi ;

Regional variantların leksikasının formalaşmasında;

Adət-ənənələrin rolunun aşkara çıxarılması ;

Din və mifologiyanın rolunun öyrənilməsi ;

Folklor və musiqinin təsirinin araşdırılması ;

Peşə və məşguliyyət ilə bağlı leksikanın tədqiqi ;

Tədqiqat işinin elmi yeniliyi. Dissertasiya işində ingilis dilinin qeyd olunan variantlarının leksikası ilk dəfə olaraq linqvokulturoloji baxımdan sistemli şəkildə tədqiq olunur. Əldə olunan elmi nəticələr bədii əsər və jurnalların nümunələri əsasında sübut olunur.

Tədqiqat işində ABŞ və Kanada variantlarının leksik inkişafını şərtləndirən amillər toplu şəkildə, ardıcılıqla təhlil olunur, bu mövzu ilə bağlı yazılmış tədqiqatlardan fərqli olaraq dilin formalaşmasını şərtləndirən linqvistik və kulturoloji amillər qarşılıqlı əlaqədə, təmasda araşdırılır.

Tədqiqatın fərziyyəsi. Dil özü ən böyük mədəni proses olduğundan onun variantlarının da formalaşmasında linqvokulturoloji amillərin rolu danılmazdır. Bu zaman, linqvistik amillər onu ictimai bir prosesə çevirirsə, kulturoloji amillər də onun mədəni gücünü təmin edir. Amerika və Kanadadakı mədəni müxtəliflik, məhz qeyd etdiyimiz amillərin birləşərək bu ölkələrdə ingilis dilinin variantlarının formalaşmasında əsaslı rol oynamağına şərait yaradır.

Tədqiqatın metod və üsulları. Tədqiqat işində metod və üsullar qarşıya qoyulmuş məqsəd və vəzifələrə uyğun olaraq seçilmişdir. İngilis dilinin təqdim olunan hər iki variantının inkişaf tarixinin nəzərdən keçirilməsi, leksik laylarının formalaşmasının araşdırılması, regional variantların bir-birinə qarşılıqlı təsirinin öyrənilməsi, onların zənginləşməsi prosesində

iştirak edən leksik alınmaların nəzərə alınması, sistemləşdirilməsi zamanı əsasən tarixi-müqayisəli və deskriptiv metodlardan istifadə edilmişdir.

Linqvokulturoloji amillərin müəyyənləşməsi və bu amillərin ingilis dilinin variantlarına təsirinin tədqiqi zamanı ənənəvi və deskriptiv metoda üstünlük verilmişdir.

Müasir dövrdə, qeyd olunan amillərin təsiri ilə ingilis dilinin və onun variantlarının leksik sisteminin zənginləşməsi prosesində meydana çıxan dialektizmlərin, realilərin müəyyənləşdirilməsi və öyrənilməsi zamanı isə statistik-distributiv üsullar tətbiq edilmişdir.

Müdafiəyə təqdim olunan əsas *müddəalar* bunlardır:

- İngilis dilinin Amerika variantı, bir çox tədqiqatçıların iddia etdiyi kimi, müstəqil dil deyil, ingilis dilinin regional variantıdır;

- İngilis dilinin Amerika və Kanada variantları alınmalar, slənglər, müasir texnologiyalarla bağlı yeni yaranan sözlər hesabına zənginləşir;

- İngilis dilinin variantlarının formalaşmasında iştirak edən başlıca kulturoloji amillər adət-ənənələr, realilər, folklor, din, mifologiya, musiqi, peşə-sənət, etnik təfəkkür, məişət və digər sahələri əhatə edir.

- İngilis dilinin Amerika variantının leksikasına musiqi vasitəsilə daxil olmuş sözlər əsasən “Black English” dialektinin daşıyıcıları olan zəncilərin caz musiqisi ilə bağlıdır.

Tədqiqatın nəzəri əhəmiyyəti. İngilis dilinin Amerika və Kanada variantlarının inkişafında linqvokulturoloji amillərin araşdırılması, bu sahədə mövcud olan elmi-nəzəri biliklər sisteminin zənginləşdirilməsidir. Dissertasiya işi gələcək tədqiqatlarda istifadə oluna bilər.

Tədqiqatın praktik əhəmiyyəti. Dissertasiya işindən alınan nəticələr ingilis dilinin müvafiq sahəsi üzrə xüsusi seminar və mühazirələrin hazırlanmasında, praktik kurslarda, tədris vəsaitlərinin hazırlanmasında istifadə edilə bilər.

Tədqiqatın mənbələri. Dissertasiyanın yazılması prosesində ingilis dilinin Amerika və Kanada variantlarında yazılmış müxtəlif bədii əsərlərdən, canlı danışq materiallarından, aidyyəti olan kitab, ensiklopediya və lüğətlərdən istifadə olunmuşdur. Dillərin müasir dövrdə inkişafına dair daha dəqiq məlumatlar əldə etmək məqsədilə internet resurslara, gündəlik mətbuata əlavə mənbələr kimi müraciət olunmuşdur.

Tədqiqat işinin aprobasiyası. Dissertasiya işi Azərbaycan Dillər Universitetinin Linqvokulturologiya kafedrasında yerinə yetirilmişdir. Tədqiqatın mövzusu Universitetin Elmi Şurasında təsdiq olunmuşdur.

Müəllifin əldə etdiyi elmi nəticələr respublikada keçirilmiş bir sıra elmi konfranslarda məruzə edilmiş, kafedranın iclaslarında müzakirə edilmişdir. Mövzu ilə əlaqədar müəllifin 15 məqalə, tezisi və bir dərs vəsaiti çap olunmuşdur.

Dissetasiyanın quruluşu. Tədqiqat işi giriş, iki fəsil, nəticə və istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

İŞİN ƏSAS MƏZMUNU

“Giriş”də mövzunun aktuallığı əsaslandırılır, tədqiqatın obyekt və predmeti, elmi yeniliyi, məqsəd və vəzifələri, müdafiəyə çıxarılan əsas müddəalar müəyyənləşdirilir, dissertasiyanın nəzəri və praktik əhəmiyyəti, tədqiqatın metod və üsulları, aprobasiyası və quruluşu haqqında məlumat verilir.

Dissertasiyanın “*Regional variantların formalaşmasında linqvistik amillərin rolu*” adlanan birinci fəslə iki yarımbaşlıqdan ibarətdir: regional variantların formalaşmasında spesifik söz yaradıcılığı və dialektizmlərin ədəbi dil normasına çevrilməsi. Birinci fəsilə ingilis dilinin Amerika və Kanada variantlarının formalaşmasında əsas rol oynayan linqvistik amillərdən bəhs edilir, söz yaradıcılığı, alınma sözlər, dialektizmlərin ədəbi dil normasına çevrilərək dilin lüğət tərkibinə yol açması və onu zənginləşdirməsi prosesi təhlil olunur, həm Amerika variantından, həm də Kanada variantından nümunələr üzərində əsaslandırılır.

Dünya dilləri arasında geniş və aparıcı mövqə tutan ingilis dili, Hind-Avropa dilləri ailəsinin German dilləri qrupuna daxildir. Nəşr olunan elmi əsərlərin böyük əksəriyyəti ingilis dilində olduğundan gündən-günə bu dilin öyrənilməsi qlobal maraq doğurur. Canlı dilin bir ünsiyyət vasitəsi kimi öyrənilməsi paralel olaraq həmin dili daşıyan xalqın mədəniyyətini öyrənməyi zəruri edir. Bu xüsusilə onunla bağlıdır ki, dil milli mədəniyyətin güzgüsüdür və onun arxa planında milli ingilis mədəniyyəti, onun həyat tərzini daşıyır.¹

İngilis dili beynəlxalq dil olmaqla bərabər, hər biri özünəməxsusluğuyla seçilən Böyük Britaniya, ABŞ, Kanada, Yeni Zelandiya və Avstraliya kimi böyük ölkələrin dilidir. Milli-mədəni

---

¹ Миролюбов А.А. Культуроведение в системе современного языкового образования // ИЯШ, 2001, № 3, с. 14.

özəlliklərlə, bir sıra ekstra-lingvistik amillərin təsiri ilə bağlı olaraq ingilis dilinin variantları leksik baxımdan xeyli fərqlənir. Bu variantların fərqli cəhətləri, eyni zamanda, lingvistik amillərlə də bağlıdır. Britaniya ingiliscəsi, Amerika ingiliscəsi, Kanada ingiliscəsi, Avstraliya ingiliscəsi ingilis dilinin variantları hesab edilir. Onları dialekt adlandırmaq mümkün deyildir. Dialekt müəyyən insan kütləsi tərəfindən müəyyən ərazi daxilində məskunlaşmış insanlar tərəfindən işlədilir. İngilis dilinin yuxarıda qeyd olunan variantları isə dialektlərdən fərqli olaraq, tarixən müxtəlif ərazilərdə yayılan ingilis dilinin bir çox lingvistik və ekstra-lingvistik amillərin nəticəsi olaraq qrammatik və leksik baxımdan daha artıq fərqli cəhətlər əldə etmiş formalarıdır. Variantlar müstəqil dillər olmasalar da onların lüğət tərkibində mövcud olan fərqli cəhətlər dialektlər arasında mövcud olan leksik fərqlərdən xeyli dərəcədə çoxdur. Müxtəlif variantlarda yazılmış mətnlərin tərcüməsi hətta bir çox hallarda aşkar çətinliklər doğurur.

Dil öyrənilməsində yalnız o variant seçilir ki, o öz aydınlığı, səlisliyi ilə fərqlənsin. İngilis dilində belə bir variant Standard English kimi qəbul olunan ədəbi dildir. Digər variantlar onlardan törəyərək, sonradan böyük dəyişikliyə məruz qalmışdır. Ədəbi dil normaları çərçivəsində inkişaf edən ingilis ədəbi dili bütün ingilis dilində danışan ölkələrdə başa düşülür.

Demək olar ki, bütün müasir dillər başlıca olaraq öz daxili imkanları və ümumxalq dili əsasında inkişaf edir. Buna görə də həmin imkanlar dilin lüğət tərkibinin zənginləşməsi üçün başlıca mənbədir. Qeyd etmək lazımdır ki, bu hadisə dilin varlığını və onun müstəqilliyini şərtləndirən əsas amillərdən sayılır.

Lüğət dilin ən sürətlə inkişaf edən hissəsidir. Hər bir dilin lüğət tərkibi o dildə danışan xalqın maddi və mənəvi səviyyəsi ilə paralel olaraq inkişaf edir və zənginləşir.

Dilin söz yaradıcılığının heç bir ünsürü dilin qrammatik quruluşu xaricində deyil, onun qrammatik strukturları daxilində yaranaraq inkişaf etmişdir.¹

Ədəbi dilin lüğət tərkibi onun daxili imkanları əsasında başlıca olaraq iki yolla zənginləşir; birincisi yeni söz və ifadələr yaradılmaqla, ikincisi dialekt və şivələrdən söz, ifadə götürməklə. Dilin daxili imkanlarından əlavə olaraq alınma sözlər də dilin lüğət tərkibinin zənginləşməsində və

---

¹ Cəfərov S. Azərbaycan dilində söz yaradıcılığı. Bakı: ADU, 1960, s. 5.

formalaşmasında əhəmiyyətli rol oynayır. Yeni sözlərin yaranması qeyd olunan üsullar arasında aparıcı yer tutur. Yeni söz və ifadə yaratmaq ingilis dilində müntəzəm davam edən zəruri bir prosesdir. Bu proses daha çox məhsuldar olub, elm, texnika, sənaye, ədəbiyyat, mədəniyyət və s. sahələrin sürətlə inkişafı fonunda yüzlərcə söz və ifadələrin yaradılması mənbəyinə çevrilir.¹

Müasir ingilis dilində söz yaradıcılığının məhsuldar və qeyri-məhsuldar üsulları vardır. Məhsuldar üsullar: affiksasiya, konversiya, mürəkkəbləşmə, felə sözdüzəldici elementlərin əlavə edilməsi ilə yeni fellərin yaranması, ixtisar; qeyri-məhsuldar üsullara isə kök saitinin əvəzlənməsi, vurğunun dəyişməsi aiddir.

Söz yaradıcılığında istifadə olunan məhsuldar və qeyri-məhsuldar üsullar ingilis dilinin Amerika variantında da müşahidə olunur. Məhsuldar üsullardan biri olan affiksasiya Britaniya və Amerika ingiliscəsində bu şəkildə xarakterizə olunur:

	<i>-ise , -ize (suffiksləri)</i>	
<i>Terrorise (BE)</i>	-	<i>terrorize (AE)</i>
<i>Criticise (BE)</i>	-	<i>criticize (AE)</i>
	<i>-yse , -yze</i>	
<i>Paralyse (BE)</i>	-	<i>paralyze (AE)</i>
<i>Analyse (BE)</i>	-	<i>analyze(AE)</i> ²

Bir çox hallarda Amerika ingiliscəsində *er* şəkilçisi vasitəsilə düzələn sözlərin Britaniya variantında qarşılıq qarışıq və fərqlidir ki, bəzən bu sözlər çəşqınlıq yaradır:

<i>sweater (AE)</i>	-	<i>jumper (BE)</i>
<i>eraser (AE)</i>	-	<i>rubber (BE)</i>

Amerika ingiliscəsində sözün daxilində hərf və vurğusuz hecanın düşməsi və hərflərin yerdəyişməsi müşahidə olunur:

<i>Pants (pantaloons) (AE)</i>	-	<i>trousers (BE)</i>
--------------------------------	---	----------------------

Amerika variantında mürəkkəbləşmə yolu ilə düzələn bəzi sözlərin qarşılıqları Britaniya ingiliscəsində sadə sözlərdir:

<i>French fries (AE)</i>	-	<i>chips (BE)</i>
<i>Eggplant (AE)</i>	-	<i>aubergine(BE)</i> ³

¹ Cəfərov S. Azərbaycan dilində söz yaradıcılığı. Bakı: ADU, 1960, s. 7.

² wn.com/American_and_English_spelling_differences.part1.28february2010

³ wn.com/American_and_English_spelling_differences.part2.08december2010

Bəzi mürəkkəb amerikanizmlər də var ki, onlar artıq ingilis dilində də ümumişlək hala keçib:

All right, O.K, teenage, və s.

Sözdüzəltmənin özünəməxsus tiplərini Amerika slenqində müşahidə etmək olur. Slenq yaradıcılığının ən məhsuldar elementlərindən birini - er suffiksi təşkil edir:

Pusher – narkotik ilə məşğul olan adam, *head-shrinker* – psixiatr

İngilis dilinin Amerika variantının leksikasında əsaslı inkişaf XIX və XX əsrləri əhatə edir. Bu dövrdə dövlət strukturlarının artması ilə əlaqədar olaraq xeyli miqdarda amerikanizmlər yaranır: *Senate, Congress, House of Representatives, President, Vice-President, district attorney*. Bu terminlər başqa dillərə də yayılmağa başlayır. XIX əsrdə yaranan siyasi terminlərin müəyyən bir qrupuna nəzər saldıqda, qeyd olunan dövrdə Amerika ingiliscəsinin inkişafı ilə dövlətçiliyin inkişafı arasında sıx vəhdətin olduğunu görürük: *Administration – ABŞ Hökuməti, Department of the Interior - Daxili İşlər Nazirliyi, Department of Justice - Ədliyyə Nazirliyi, Immigration Department - Mühacirlərin işi üzrə idarə*

Kanada ingiliscəsi ingilis dilinin digər variantları kimi mühüm xarakterik dil xüsusiyyətlərinə malikdir ki, bu da onun lüğət tərkibinin alınma sözlər hesabına genişlənməsinə gətirib çıxarır. Kanadalılar alınma sözləri öz ehtiyaclarına uyğun olaraq yeni mənalarda işlətməyə məcbur olmuşlar. Kanadalılara məxsus həyat tərzi fonunda alınma sözlərin semantikasında müxtəlif çalarlıqlar, daha dəqiq desək, konnotasiyalar meydana çıxmışdır.

Alan Orkinə görə, alınma sözlər xüsusilə fauna, flora, coğrafiya və topoqrafiyaya aid sözlərdir.¹

Təbii ki, ingilis və fransız dil daşıyıcılarının yanaşı yaşaması onların dilə qarşılıqlı təsiri ilə müşaiət olunmuşdur. Xüsusilə də, ingilis dilinin fransız dilinə təsiri daha böyük olmuşdur.

Kanada variantının lüğət fondunun zənginləşməsi əsasən alınma sözlərin hesabına aparılmaqla yanaşı, digər dillərdə olduğu kimi, artıq dildə olan vahidlərdən yeni sözlərin yaradılması tendensiyası da genişdir. Bu kateqoriyaya, leksik kanadizmlərin dildə də yeni mənə çalarlıqları əldə etməsi də daxildir. Dildə ifadə vasitəsi olmayan yeni reallıqlarla qarşılaşan

---

¹Harmlessdrudgery-but Canadian. www.blogfawny.org/2005/01/29/lexemes/

gəlmə kanadalılar, dildə olan sözlərin bir çoxunu yenidən mənalandırmaq yolu ilə xeyli sayda söz yaratmışlar.

Yeni sözlər bir neçə yolla yaradılmışdır ki, bunlar arasında mürəkkəb sözlər xüsusi yer tutur. Buna misal olaraq Kanada ingiliscəsində işlənən “*prairie crocus*” (safran sahələri) və “*beverage room*”(içki otağı) sözlərini göstərmək olar. İngilis dilçisi MakKonele görə sözlərin bu yolla yaranması Kanada variantında daha çox təsadüf olunur.¹

Kanada ingiliscəsində elə sözlər var ki, məhz bu dilin söz kökləri əsasında yaranmışdır. Məsələn, Kanada bioloqu “*speckled trout*” və “*lake trout*” göl foreli və kəkilli forel sözlərini birləşdirərək, yeni termin - “*splake*” sözü əldə etmişdir. Bu kimi nümunələr istifadə etdiyimiz bir çox təşkilat və xidmət bildirən adların da yaranmasında istifadə olunur. Məsələn, *medicare* – *medical care*(sağlamlıq xidməti); *Socred* – *Social Credit Party* (siyası təşkilat), *teleroman* (dram əsərləri əsasında çəkilmiş televiziya serialları) və s.

Xalqın öz mədəni ehtiyaclarını ödəmək üçün işlətdiyi normalaşdırılmış ədəbi dil elmi və bədii əsərlərdə, mətbuatda və idarələrdə, televiziya, radioda, məktəblərdə işlədilən bir dildir. Ədəbi dilin normalaşdırılması o deməkdir ki, onun lüğət tərkibi ümumxalq dilinin zəngin söz xəzinəsindən seçilir, ayrılır, sözlərin mənası və işlənmə məqamları, tələffüz tərzii və yazılış qaydası müəyyən prinsipə tabe edilir, sözdüzəltmə ümumi qaydada aparılır, ədəbi dil dialektlərə, loru dilə, jarqonlara qarşı qoyulur. Danışıq dilindən çox-çox sonralar meydana gələn ədəbi dildə məhdud qaydalar, normalar hakimdir. Ədəbi dil üçün səciyyəvi bir cəhət də onun zəngin üslublar sisteminə malik olmasıdır.²

Doğrudan da dialektlər ədəbi dilin lüğət tərkibini zənginləşdirən tükənməz bir mənbədir. Ümumiyyətlə, məlumdur ki, hər hansı bir ədəbi dil o dilin bu və digər dialekti əsasında formalaşır.³

Dialekt sözləri ədəbi dilə müntəzəm olaraq söz və ifadələr verir. Bədii əsərlərdə işlənən dialekt sözləri geniş oxucu kütləsi tərəfindən oxunur, qəbul edilir, mənimsənilir və özünə hüquq qazandıqda isə ədəbi dil

---

¹Chambers J. K. Social Embedding of Changes in Progress // The journal of English linguistics, Toronto: Sage publications, Inc. 1998, s. 6.

² Adilov M.İ., Verdiyeva Z.N., Ağayeva F.M. İzahlı dilçilik terminləri. Bakı: Maarif, 1989, s. 140.

³ Cəfərov S. Azərbaycan dilində söz yaradıcılığı. Bakı: ADU, 1960, s. 20.

normasına çevrilərək dilin lüğətinə daxil olur. Hətta onlarca frazeoloji vahidlər də ədəbi dilə dialektizmlərdən keçmişdir. Həmçinin ədəbi dili dialektlərdən fərqləndirən xüsusiyyətlərdən də bəhs etmək lazımdır. A.Axundovun təsnifinə nəzər salaq:

- mahiyyətə - ədəbi dil düzəltmə, normalaşmış, qanuniləşmiş, subyektivdir, dialekt isə təbii, normalaşdırılmamış və obyektivdir.

- vəzifəcə - ədəbi dil geniş, ümumi, çoxşaxəli, dialekt isə məhdud, xüsusi və təkşaxəlidir.

- inkişaf tempinə görə - ədəbi dil nisbətən dəyişkən, fəal, asılı, dialekt isə sabit, neytral və nisbətən müstəqil ünsiyyət formasıdır, dil mövcudluğudur.¹

Dialektizmlər – müəyyən ərazidə məhdud dairədə işlədilən dialekt və şivə sözlərinə deyilir.²

Hər bir ədəbi dilin formalaşmasında onun dialektləri mənbə olmuşdur, həmçinin ədəbi dilin zənginləşməsində dialekt leksikası böyük rol oynamışdır. Əgər inkişafın əvvəlki dövrlərində ədəbi dilə dialektlər təsir edirsə, sonradan ədəbi dilin istifadə dairəsi genişləndikcə, o dialektlərə təsir etməyə başlayır və nəticədə dialektlərlə ədəbi dil arasında fərqlər azalır.

Dialektlər coğrafi cəhətdən və ərazi baxımından müxtəlif mənbə və əsaslar nəticəsində lokal təsirlərdən, təhsil və sosial əhatə, sinif müxtəlifliyindən birbaşa asılıdırlar. Hər bir ingilis dilinin variantında öz dialektik xüsusiyyətləri əks olunur. Dialekt dili, ümumiyyətlə, müəyyən insan kütləsi tərəfindən müəyyən ərazi daxilində məskunlaşmış insanlar tərəfindən işlədilir.

Şimali Amerikada məskunlaşan ilk ingilis müstəmləkəçiləri V. Şekspirin, E. Spenserin, J. Miltonun müasirləri idilər. Onlar ingilis dilinin inkişaf etdiyi bir dövrdə, ingilis milli dilinin formalaşdığı bir dövrdə, dahi yazıçıların ölməz əsərlər yaratdığı bir vaxtda Şimali Amerikada ingilis dilinin daşıyıcıları funksiyasını yerinə yetirirdilər. London dialekti əsasında ingilis milli dilinin formalaşması prosesi gedirdi və bu proses XV əsrdə başlamışdır. Lakin XVI əsrdə bu dialekt artıq möhkəmlənmiş və ingilis ziyalıları tərəfindən qəbul edilmişdir. Lakin bu proses o qədər də tez başa çatmadı.³

---

¹Axundov A.A. Ümumi dilçilik. Bakı: Maarif, 1979, s. 101

²Həsənov Ə.M. Müasir Azərbaycan dilinin leksikası. Bakı: Maarif, 1987, s. 17.

³Baugh A.C. History of the English language, New York: Appleton-Century-Crofts, Inc.1957, p. 90.

Beləliklə, ingilis ədəbi dil norması demək olar ki, möhkəmlənir və Standard English formalaşmağa başlayırdı. Məhz buna görə də Şimali Amerikada məskunlaşan ilk ingilis mühacirləri ingilis dilinin məhz bu formasında danışırdılar.¹

Beləliklə də, ingilis dilinin Amerika variantında yeni sözlər sürətlə yayılırdı. Belə olan halda, ingilis dilinin Amerika variantında dialektlər də artırdı. Buna aid aşağıdakı dialektizmləri misal gətirmək olar: *slush money* – vəzifəli şəxsləri ələ almaq üçün pul, *bum* – avara, *holdup* – silahlı basqın

Yuxarıda göstərdiyimiz dialektizmlərdən bəziləri yeni sözlərə də çevrilə bilər və ədəbi dilə keçə bilər: *holdup man* – bandit, *go on the bum* – avaralanmaq

Son vaxtlar, dilə gənclər tərəfindən xeyli miqdarda slenqlər gətirilmişdir. Məsələn, “*Groovy*” slenqi caz musiqisində “*əla*” mənası əldə etmişdir (= “hot”): “*hot jazz*”, “*cool jazz*”, “*far out*”. S. Felksner bu növ slenqlərin dilə daxil olmasını tam qanunauyğun hesab edir.²

Narkotiklərin istifadəsi ilə əlaqədar bəzi slenqlər yaranmışdır: *grass* – *marixuana*, *high* – *narkotikin təsiri*

Amerikalı yazıçı Xalid Huseini əsərlərində öz ana dilinə istinad edərək ingilis dilinin Amerika variantında yazdığı “*The Thousand Splendid Suns*” adlı əsərində ədəbi dilə gətirdiyi bu sözləri elə ustalıqla təqdim edir ki, oxucu mətnin kontekstindən və həmin cümlədəki izahatdan onun nə demək istədiyini anlayır:

*Only one skill. And it's this: Tahamul. Endure.*³

*You taught me every surrah and ayat in the Koran.*⁴

Sosial dialektizmlər kimi, cinayət dünyası ilə bağlı olub, dilin leksikasına daxil olan bəzi sözləri də qeyd etmək olar: *hit man* – *killer*, *adam öldürən*, *squeal* – *polisə məlumat vermək*, *songbird* – *xəbərçi*

Müasir kosmonavtika elminin böyük sürətlə inkişafı bu sahədə xeyli sözlərin yaranmasına və dilə daxil olmasına səbəb olmuşdur. Buna misal

---

¹ Orbek A. Early New England Pronunciation. Ann Arbor: Michigan George Wahr, 1927, p. 80.

² Flexner S.B. I hear America Talking. New York: Van Nostrand Reinhold, 1976, p. 670.

³ Hosseini K. A Thousand splendid suns. 1st edition. Great Britain: Bloomsbury, 2007, p. 17.

⁴ Hosseini K. A Thousand splendid suns. 1st edition. Great Britain: Bloomsbury, 2007, p. 40.

olaraq aşağıdakı sözləri göstərmək olar: *glitch* – hər hansı bir texniki nasazlıq, *qəza*, *go* – uçuşa hazırlıq¹

İngilis dilinin Kanada variantında ədəbi dilə daxil olmuş fransız mənşəli sözlərin çoxu *e* (*ee*) şəkilçiləri ilə bitir: *brule* (yanmış meşə), *samagite* (ət və ya balıqlı bulyon və ya sup); Fransız mənşəli alınma leksikaya “*euse*” şəkilçisi ilə bitən sözlər də daxildir: *fameuse* (payızın sonunda yetişən alma növü) 2 cür tələffüz olunur. [*fəmu:z*] [*fəmə:z*]

Fransız dilində “məşhur”, “görməli”, “təəccüblü”, “əla” mənalı *fameuse* sözü Kanada ingiliscəsində vurğunun önə keçməsi ilə payızın sonunda yetişən alma növünü bildirir.

The fameuse, the grise...(were apples) which could not be found anywhere as perfect as here (Montreal) (Sollard E.A. Call Back Yesterday)

Çoxmənalı sözlərin adətən bir və ya iki mənası qeydə alınmışdır. Məsələn, fransız dilindəki *galette* sözünün həmin dildə aşağıdakı mənaları vardır: “pul”, “plastinka”, “hərbi geyim”(furajka). Həmin sözün Kanada ingiliscəsində yalnız bir mənası “pul” işlənir.

Kanada variantına keçmiş sözlərin bir qrupu birbaşa hindu və eskimos dillərindən alınmışdır. Məsələn, hindu mənşəli *tamarak* sözü – küknar ağacını bildirir.

*...but all through it are stands of magnificent tamarak. The trees are big. They rise uncrowded.*²

“Regional variantların formalaşmasında kulturoloji amillərin rolu” adlanan II fəsildə isə Amerika və Kanada variantlarının formalaşmasında əhəmiyyətli rol oynayan ekstra-lingvistik amillərdən adət-ənənələr, folklor, musiqi, din, mifologiya, peşə-məşğuliyyət bildirən sözlərin dilin lüğət tərkibini zəngiləşdirən əsas mənbələr olduğu qeyd edilir. Müxtəlif bədii əsərlərdən götürülən nümunələrlə təhlillər aparılır.

Mədəniyyət bəşər cəmiyyəti tərəfindən yaradılan ikinci bir dünyadır. Mədəniyyət bütün dövrlər üçün qüvvədə olan ümumtarixi kateqoriyadır. Mədəniyyət dialektik inkişaf prosesi kimi sabit və dəyişkən, ənənəvi və yenilikçi cəhətlərə malikdir. Mədəniyyətin sabit cəhətini ənənə təşkil edir. Bəşər tarixində ənənə sayəsində insan təcrübəsinin toplanması və ötürülməsi prosesləri yer alır. Hər yeni insan nəslə öz fəaliyyətində əvvəlki

---

¹ Хомяков В.А. Введение в изучение слэнга-основного компонента лексического просторечия. Волгоград: ВГПИ, 1971, с. 23.

² Carter D. Fatherless Sons. 6th edition. Toronto: APA Progress book, 1955, p. 51.

nəsillərin yaratdığı dəyərləri tətbiq edir və beləliklə ənənə yaşadır. Tarixən yaranmış mütərəqqi ənənələr yaddaşlarımızdan heç zaman silinmir.¹

Canlı dilin bir ünsiyyət vasitəsi kimi öyrədilməsi həmin dili daşıyan xalqın mədəniyyətini paralel şəkildə öyrənmədən mümkün deyil.

Necə ki, Amerika mədəniyyətinin formalaşmasına bir çox millətlər təsir edib onu “*melting pot*” adlandırırlar, indi də Amerika mədəniyyəti, bayramları, adət-ənənələri qərb mədəniyyəti adı altında dünyaya yayılıb və digər ölkələrə öz təsirini göstərir.

Amerika geyim mədəniyyətini əks etdirən sözlər - *denim, sneakers, cowboy hats, boots, moccasins*, Amerika brendləri - *Ralph Lauren, Calvin Klein, Michael Kors, Victoria Secret* dildə öz əksini tapır. Dünya mətbəxində sırf amerika variantına xas sözləri görə bilirik: *hamburgers, hotdog, chips, cheeseburger, McChicken, fast-food, takeaways, sandwich*.

XVI-XVII əsərlərdə Amerikada danışılan ingilis dilinə daxil olmuş neologizmlərin əsas qrupu ingilis kolonistlərinin buradakı yeni həyat tərzii ilə bağlı idi. İngiltərədən köçmüş əhalinin məşğul olduğu təsərrüfat fəaliyyəti nəticəsində bir çox yeni sözlər meydana çıxırdı. Məsələn üçün, meşənin dərinliklərində bir qrup ailənin yaratdıqları uzaq yaşayış məskəni, Amerika ingiliscəsində *back-settlement* sözü ilə ifadə olunurdu.² Eyni zamanda ölkənin faunası və florası ingilis dilinin həmin sahələrə aid hindu sözləri ilə zənginləşməsinin mənbəyi idi. Məsələn üçün, hindu dillərindən alınmış *caribou* ölkənin faunasına xas olan maral növünü bildirmək üçün qəbul olunmuşdu.

Amerika ingiliscəsində irland və şotland elementlərinin sayı o qədər çoxdur ki, bu müxtəlif vaxtlarda ayrı-ayrı şəxslər tərəfindən qeyd edilmişdir. Şotland akademik Con Vitterspun XVIII əsrin sonunda Amerikaya gəldikdə, o, kelt mənşəli «amerikanizmlərin» geniş işlənməsinə heyran qalmışdı. O burada “*angry*” sözünün əvəzinə “*mad*”, “*swindle*” əvəzinə “*bamboozle*” kimi ifadələrin işləndiyini qeyd almışdı.

Kulturoloji amil olaraq adət-ənənələrin, bayramların dilə təsirində realilər xüsusi rol oynayır. Realilərin tərcümədə böyük əhəmiyyəti vardır. Bu barədə N.Xudiyev qeyd edir ki, realilər bir tərəfdən bədii əsərlərin

---

¹Hüseynov İ., Əfəndiyev T. Kulturologiya tarixi: Ali məktəblər üçün dərslik. Bakı: Mars, NPF, 2012, s. 109.

²Хомяков В. А. Нестандартная лексика в структуре английского языка национального периода: Автореф. дис. докт. филол. наук. Л., 1980с. 27.

tərcümə olunduğu dili zənginləşdirir, digər tərəfdən əsərin mənsub olduğu xalqın milli koloritini, adət-ənənəsini, məişət tərzini, mifologiyasını, milli təfəkkürünü, hətta tarixini yaşadır, yaşadığı zamanın ictimai-siyasi ahəngini özündə əks etdirir.¹

İctimai-siyasi realilərə əsasən ölkənin ictimai-siyasi həyatında baş verən bayramlar, siyasi partiyalar, ictimai yerlərin qısa adları ilə bağlı realilər aiddir:

Canadarnu - Kanadada hazırlanmış robot əl kimi kosmosda istifadə olunur, Canuck - kanadalıya verilən təxəllüsdür, The Bill - amerikalılardan fərqli olaraq kanadalılar restoranda "check" əvəzinə "bill" soruşurlar.

Təbiətlə bağlı realilər: freeze-up - uzaq şimaldan gələn buz parçası, moose-bird - zığzığçı quşu (Kanadada), the Prairies - otlaq ərazi, Amerika düzənlikləri, permafrost - uzaq şimalda yer altında olan və heç vaxt əriməyən xüsusi yer.

Toponimlərlə bağlı realilər: *beer parlour - Kanada variantında pivəxana "pub" deməkdir, parkade - parklaşdırılan qaraj yeri.*

Yemək növləri ilə bağlı realilər: *brochette - fransız və kvebeklilərə aid kabab növü, all dressed - üzərinə bütün ədvalar əlavə olunmuş pizza və ya hamburger.*

Snowbird - qış aylarında cənuba köçən kanadalı

Table (fel) - parlament sessiyasında hər hansı bir məsələni müzakirəyə qoymaq

Chippy - xarakter növü kimi özünü aqressiv aparmaq, daim incitmək üçün səbəb axtaran şəxs

Close the lights - Qrebek ingilisində işığı keçirmək mənasında

İnsanların əksəriyyəti inanır ki, ayınların köməyi ilə təbiət hadisələrinə və insanlara təsir etmək olar. Amerika yazıçısı John Steinbeck "East of Eden" əsərində insanların bəzi dini fikirlərini, inanclarını da göstərmişdir.

Qoroskop falları da bugün inancların nəticəsidir.² Bürclərə verilən adlar simvolik məna və xarakter daşsa da ingilis dilinin lüğət tərkibinə keçib və işlənməkdədir: *Aries, Taurus, Gemini, Cancer, Leo, Virgo, Libra, Scorpio, Sagittarius, Capricorn, Aquarius, Risces.*

Dini adlar: *Adam said desperately, "Name me some names".*

---

¹ Xudiyev N. Tərcümə ədəbiyyatı və ədəbi dilimiz. Bakı: "Bilik" cəmiyyəti, 1991, s. 38.

² Azərbaycan Milli Ensiklopediyası. Bakı: "Azərbaycan Milli Ensiklopediyası" Elmi Mərkəzi NPB, 2007, s. 141.

“From the Bible?” asked Samuel.¹

İnanclar: *black cat* - (qara pişik) uğursuzluq gətirir
touch wood - göz dəyməməsi üçün, yaxud planın gerçəkləşməsi üçün
taxtanı döymək

Friday the thirteenth - çox uğursuz gün

Folklor dili, folklor manifestləri, nümayişləri müasir dövrə də gəlib çıxır. Məs: Amerikadakı “Superman” obrazını klassik mifologiya olan “qanadlı Allahların” davamı kimi görürlər.

Kanada folklorunun əsasını fransız-Kanada, Hindu və İnit xalqının mifləri təşkil edir. Bu, əsasən, öz xalqı üçün od və işıq oğurlayan qəhrəman haqqındadır.

hidden treasures - gizli xəzinələr, *will-o'-the-wisps* - ruhlar məkanı, *werewolves* - canavar adamlar

Maraqlısı budur ki, hal-hazırda bir çox mütəxəssislər və rejissorlar elə bu folklor motivlərinə əsaslanaraq filmlər çəkir. Məsələn, Amerika rejissoru Jim Sheridanın yazıçı David Louckanın “Dream House” əsəri üzərində çəkdiyi film, rejissor Martin Scorsese, yazıçılar Laeta Halogridis və Dennis Lehanein “Shutter Island” (Lənətlənmişlər adası) adlı filmi (Leonardo di Caprio çəkilib), Amerika və Kanada mütəxəssisləri Catherine Hardwicke və David Johnsonun “Red Riding Hood” (Qırmızı papaq) filmi.

Kanada folkloru XX əsrin ikinci yarısında 70 müxtəlif ölkənin folklor elementlərini, adət-ənənələrini özündə cəmləyərək multikulturalizm mədəniyyətinin cəmiyyətinin nümunəsi olur.

İngilis xalqının musiqi mədəniyyətində aparıcı rolu caz musiqisi oynayır. Əsasən, Amerika ərazisində məskunlaşmış və “Black English” dialektinin daşıyıcıları olan zəncilərin yaratdığı caz musiqisi və onların işlətdiyi sözlər, nəinki Amerika, Kanada, İngiltərə mədəniyyətinə, hətta Avropa mədəniyyətinə və dilinə də siraət etmişdir: *swing* - caz musiqisi stili, *blowing* - hər hansı bir musiqi alətində çalma, *fake* - improvizə etmək

Peşə bildirən sözlər Callboy - köməkçi işləyən oğlan, highball - ağac emalı üsulu ilə həmişə sürətlə işləyən mənasını bildirir.

“Solicitor” və “barrister” sözləri ümumən hüquqşünaslara aid olur. Amerika variantında hüquqşünas “attorney” - inanılmış baş vəkil mənalarında və “council” - vəkil kimi mənalarda gündəlik həyatda və

---

¹ Steinbeck J. East of Eden. USA: Viking press, 1952, p. 51.

danışıqda işlənir. Britaniya sistemində isə solicitor” və “barrister” iki fərqli professiyaya malik insanlardır. Kanadada isə hüquqşünas hər iki rolda çıxış edir, hər iki termin “Barrister” və “Solicitor” istifadə olunur.

Ekstralinqvistik amillərin dilin formalaşmasına təsiri hər bir dilin yaranmasının ən mühüm bir mənbəsinə təşkil edir, hər bir dilin, o cümlədən də ingilis dilinin Amerika və Kanada variantlarının leksikasının arxa planında onun mədəniyyəti, həyat tərzini dayanır.

Dissertasiyanın nəticə hissəsində əldə edilmiş elmi qənaətlər təqdim olunmuşdur.

İngilis dilinin Amerika və Kanada variantlarının tədqiqi, onların müstəqil dillər olduğuna dair nöqteyi-nəzərlərin doğru olmadığını göstərir. Müstəqil dilin sırf özünəməxsus qrammatikası, leksikası, fonetikasi olmalıdır. Dilin müəyyən ərazidə danışılıb, lakin heç bir ədəbi normaya malik olmayan variantı isə dialekt adlanır. Əgər həmin dilin bu ərazidə sabit normaları formalaşıbsa, o variant olmaq statusunu qazana bilər. Amerika və Kanada ingiliscəsinin yaranmasında fərqli qaynaqlar olduğu kimi, onların leksikasında da fərqli cəhətlər var.

İngilis dilinin Amerika və Kanada variantlarının formalaşmasında və zənginləşməsində iki əsas amilin – linqvistik və kulturoloji amillərin rolu olmuşdur. Linqvistik amilə söz yaradıcılığının müxtəlif üsulları (şəkilçiləşmə, mürəkkəbləşmə, konversiya, ixtisar), ingilis dialektizmlərinin Amerika və Kanada ingiliscəsində ədəbi norma elementlərinə çevrilməsi, özünəməxsus slenq, jarqonizm və arqonizmlərin geniş istifadəsi, kulturoloji amilə isə adət-ənənələrin, həyat tərzinin, bayram və mərasimlərin, flora və faunanın dilə təsiri, eləcə də əhalinin formalaşmasında iştirak etmiş immiqrantların dillərindən alınma sözlər aiddir. Bu amillər arasında ikincinin rolu xüsusilə böyük olmuşdur.

Kanada ingiliscəsinin leksikasının formalaşmasına ingilis dilinin Amerika variantının böyük təsiri olsa da, hər iki variantda özünəməxsus leksik təbəqə meydana çıxmışdır.

İngilis dilinin hər iki variantında mürəkkəbləşmə söz yaradıcılığının məhsuldar üsullarından biridir. Lakin həm Amerika, həm də Kanada variantlarında mürəkkəbləşmənin ümumingilis xüsusiyyətləri ilə bərabər, özünəməxsus cəhətləri də vardır. Amerika və Kanada variantlarında eyni məfhumun spesifik mürəkkəb sözlər vasitəsilə ifadəsi geniş müşahidə olunur. Amerika ingiliscəsində mürəkkəb sözlərin mühüm bir qismi slenqdən qaynaqlanır.

Amerika və Kanada variantlarının leksikasının formalaşmasında digər, lakin ən mühüm mənbə kulturoloji amillərdir. Bu amil dil ilə milli mədəniyyətin qarşılıqlı təsir və əlaqəsindən qaynaqlanır. Bu variantlarda leksik fərqi qrammatik və fonetik fərqdən qat-qat böyük olması Amerika və Kanada cəmiyyətlərinin kulturoloji fərqləri ilə bağlıdır. Bu leksik fərq Amerika və Kanada cəmiyyətinin maddi-mənəvi mədəniyyətindən, adət-ənənələrindən, coğrafi quruluşundan doğur.

Kulturoloji amil olaraq adət-ənənələrin, bayramların dilə təsirində realilər xüsusi rol oynayır. İngilis dilinin realiləri nəinki ingilis dilinin regional variantlarının formalaşmasına təsir göstərmiş, eləcə də Azərbaycan dilinə də onların keçməsi ingilis ədəbiyyatının tərcüməsinin nəticəsidir.

Kanada folklorunda İnuit və Hindu folklorunun mühüm hissələri, müqəddəs əfsanələr, qəbilə tarixi elementləri və az dərəcədə təmsillər mühüm rol oynayır. Kanada folkloru XX əsrin ikinci yarısında 70 müxtəlif ölkənin folklor elementlərini, adət-ənənələrini özündə cəmləyərək multikulturalizm mədəniyyətinin cəmiyyətinin nümunəsi olur.

Bütün bu araşdırmalarımız və gəldiyimiz nəticələrdən müəyyən olur ki, irəli sürdüyümüz fərziyyə özünü doğruldur. Belə ki, Amerika və Kanadadakı mədəni müxtəliflik, tam olaraq, ingilis dilinin tədqiq etdiyimiz variantlarının formalaşmasında linqvokulturoloji amillərin əsaslı şəkildə rol oynamasına zəmin yaradır. Yeni həyat tərzinin formalaşması, amerikalıların və kanadalıların rastlaşdıqları yeni reallıqlar, bu ölkələrin özünəməxsus iqtisadi və siyasi inkişafı, yerli hinduların və immiqrantların dillərindən alınma sözlər ingilis dilinin Amerika və Kanada variantlarının özünəməxsus leksikasının formalaşmasını şərtləndirmişdir.

Tədqiqat işi ilə bağlı müəllifin aşağıdakı tezis, məqalələri və bir dərs vəsaiti çap olunmuşdur:

1. Ədəbi dilin zənginləşməsində regional variantların, dialektizmlərin rolu // Elmi xəbərlər. Bakı: ADU, 2012, № 1, s. 203-207

2. Xarici dillərin tədrisində canlı danışq dili və dialektlərin yaratdığı problemlər / Xarici dillərin tədrisinin aktual problemləri V Respublika elmi-praktik konfransının materialları. Bakı: ADU, 2012, s. 219-221

3. İngilis dilinin regional variantlarının spesifik xüsusiyyətləri (ABŞ dialektindən nümunələr əsasında) / Doktorantların və gənc tədqiqatçıların XVII Respublika elmi-konfransının materialları. Bakı: AMİU, 2013, s.9-10

4. Ünsiyyət mədəniyyəti və linqvokulturoloji amillərin ünsiyyətə təsiri // Qloballaşma şəraitində kulturoloji innovasiyalar və sosial mədəni inkişaf. Beynəlxalq konfrans materialları. Bakı: ADMİU, 2012, s. 287-290

5. İngilis dilinin Amerika variantında söz yaradıcılığı / Dedicated to the 90th Anniversary of the National leader of Azerbaijan Heydar Aliyev I International scientific conference of young researchers proceedings. Bakı: Qafqaz University, 2013, s. 575-577

6. İngilis dilinin leksik laylarının zənginləşməsində Amerika variantının rolu // Humanitar elmlərin öyrənilməsinin aktual problemləri. Bakı: BSU, 2013, № 2, s. 8-12

7. İngilis dilinin Kanada variantında alınma leksik təbəqə // Dil və ədəbiyyat. Bakı: BDU, 2013, № 2 (86), s. 19-21

8. Лингвистические факторы формирования американского варианта английского языка // Вісник Запорізького Національного Університету. Збірник наукових статей Філологічні Науки. Запоржжя: Запорізький національний університет № 1, України, 2013, с. 61-64

9. Kulturoloji amillərin dilə transformasiyası / “Postmodern dövrdə milli özünüdərək” bölməsinin materialları. ADU: Bakı Beynəlxalq Humanitar Forum, 2013, s. 315-321

10. İngilis dilinin Amerika variantının zənginləşməsində mədəniyyət (adət-ənənələr) ekstra-linqvistik faktor kimi / Tətbiqi dilçiliyin müasir problemləri. Elmi-praktik konfrans. Bakı: ADU, 2013, s. 315-317

11. Mifologiya, ingilis dilinin Amerika və Kanada variantlarının zənginləşməsində linqvokulturoloji amil kimi // Dilçilik İnstitutunun əsərləri. Bakı: AMEA Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu, 2014, № 1, s. 3-9

12. Realilər ingilis dilinin Kanada variantının zənginləşməsi vasitələrindən biri kimi / Dedicated to the 90th Anniversary of the National

leader of Azerbaijan Heydar Aliyev. I International scientific conference of young researchers proceedings Baku: Qafqaz University, 2014, s. 397

13. Фольклор как лингвокультурологический фактор в обогащении американского и канадского вариантов английского языка // Вестник. Алматы: Казахский Национальный Университет имени Аль-Фараби, 2014, № 4-5 (150-151), с. 325-328

14. Qloballaşma şəraitində gündən-günə yenilənən amerikanizmlər və slenqlərin ingilis dilinin leksik sisteminin zənginləşməsində əhəmiyyətli rolu / XXI əsr mədəni paradıqması multimedəni aspektdə. Respublika elmi-praktik konfransının materialları. Bakı: ADU, 2014, s. 58-60

15. The Specific Lingua-Cultural Features of the American English for English Learners // International Journal of English Linguistics, Canadian Center of Science and Education. Canada, Toronto, v. 5, No.1 February 2015, p. 196-202

16. Culture and Communication (Mədəniyyət və Ünsiyyət): Dərs vəsəti. Bakı: Elm və təhsil, 2015, 252 s.

РОЛЬ ЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКИХ ФАКТОРОВ
В ФОРМИРОВАНИИ АМЕРИКАНСКОГО
И КАНАДСКОГО ВАРИАНТОВ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА

Резюме

Диссертация состоит из введения, двух глав, заключения и списка литературы.

В диссертации изучается роль лингвокультурологических факторов в формировании и обогащении лексической системы американского и канадского вариантов английского языка. С филологической точки зрения лингвокультурологические исследования изучают в первую очередь национально-культурные особенности языка и их роль в коммуникативной речи. Лингвокультурологические факторы объединяют в себе лингвистические и экстралингвистические особенности.

Во введении диссертации отражены актуальность темы, научная новизна, объект и предмет, практическая и теоретическая значимость, цели и задачи исследования, а также методы исследования.

Первая глава под названием «Роль лингвистических факторов в формировании региональных вариантов» посвящена словообразованию, заимствованиям и диалектизмам, которые, принимая нормы литературного языка, проникают в словарный состав языка, тем самым обогащая его.

Во второй главе, озаглавленной «Роль культурологических факторов в формировании региональных вариантов», речь идет о важной роли экстралингвистических факторов, обычаев, традиций, фольклора, музыки, религии, мифологии и терминов из области профессиональной занятости в обогащении словарного состава языка. Анализ ведется на основе примеров, взятых из художественной литературы англоязычных авторов.

Заключение суммирует основные результаты исследования.

THE ROLE OF THE LINGUA-CULTURAL FACTORS
IN THE FORMATION OF AMERICAN AND CANADIAN VARIANTS
OF THE ENGLISH LANGUAGE

Summary

The thesis consists of an introduction, two chapters, a conclusion and the list of applied literature.

This thesis mainly deals with the role of the lingua-cultural factors in the formation and enrichment of lexical systems of American and Canadian variants of the English language. Lingua-cultural research, from philological point of view, studies national and cultural peculiarities of the language, their role in communicative speech. Lingua-cultural factors involve both linguistic and extra linguistic features.

The introduction comprises the urgency of the theme, its scientific novelty, the aims and objectives, theoretical and practical significance of the thesis, the research methods and structure of the thesis.

Chapter I, “The role of the lingua-cultural factors in the formation of regional variants” touches upon the word formation, borrowings, dialecticisms, that had acquired norms of literary language, penetrated into vocabulary, thus enriching it.

Chapter II, “The role of the cultural factors in the formation of regional variants”, is about the importance of extra-linguistic factors, customs, traditions, folklore, music, religion, mythology, terms of professional employment in vocabulary enrichment; also analysis is being held on the basis of examples taken from fiction.

The Conclusion summarizes the basic results of the investigation.

Çapa imzalanıb: 05.06.2015.
Format: 60x84 1/16. Tiraj: 100.

«Mütərcim» Nəşriyyat-Poliqrafiya Mərkəzi
Bakı, Rəsul Rza küç., 125
tel./faks 596 21 44
e-mail: mutarjim@mail.ru

МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ
АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКИ
АЗЕРБАЙДЖАНСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ ЯЗЫКОВ

На правах рукописи

ВЮСАЛА ЭЛЬХАН ГЫЗЫ АГАБЕЙЛИ

РОЛЬ ЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКИХ ФАКТОРОВ
В ФОРМИРОВАНИИ АМЕРИКАНСКОГО
И КАНАДСКОГО ВАРИАНТОВ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА

5708.01 – Германские языки

АВТОРЕФЕРАТ

диссертации на соискание ученой степени
доктора философии по филологии

Баку – 2015